

Glimmerkvartsit

Glimmerkvartsit är en märklig stenart, som finns troligen enbart på det s k Västanåberget, en bergknalle mellan Västanå och Grönhult. Den är lätt att klyva i tunna skivor men svår att bryta på längden. Stenen har använts till grindstolpar, kvarnstenar, brynen för slipning av verktyg, fasadbeklädnad av byggnader, samt för ca 400 år sedan att göra glas av.

Geologen GERHARD DE GEER deltog 1885 i de geologiska undersökningarna som gjordes på Västanåberget. I hans bok "Beskrifning till kartbladet Bäckaskog" gör han följande beskrivning av glimmerkvartsit:

"Till de märkligaste bergarterna härstädes höra utan tvifvel de med hvarandra nära förbundna kvartsiter, glimmerkvartsiter och kvartsglimmerskifferar, som på kartan förenats under den gemensamma benämningen glimmerkvartsit. Nämda bergarter förekomma i områdets nordöstra del inom Vånga och Näsums socknar, der de såsom ett i regeln 3000 – 5000 fot (0,5 – 1,5 km) bredt bälte sträcka sig mellan Immeln och Iföslöns nordöstra delar. Inom fältets östra delar. Inom fältets östra del, närmast den underliggande hälleflintgneisen, herskar mörkare eller ljusare grå, magnetitförande, ganska fast kvartsit, i hvilken den inom detta fält alltid hvita glimmern ej sällan är mycket underordnad. Magnetiten är stundom samlad i särskilda skikt, och man kan dervid hos bergarten äfven få se diskordant skiktning. Inom lagrets allra understa del träffas på områdets södra hälft en föga mäktig, något gröngrå glimmerskiffer, som uppåt öfvergår i kvartsiten.

Kvartsiten blir såväl mot hängandet eller mot SV som i strykningens riktning eller mot NV rikare på glimmer och öfvergår åt den förstnämnda sidan i en hvitgrå, magnetitförande glimmerskiffer, hvilken i följd af den härpå grundade brynstensindustrien är den mest bekanta, ehuru långt ifrån vanligaste av glimmerkvartsitens varieteter. Den nämnda glimmerskiffern bildar inom fältets södra del två bälten, af hvilka det vestra, som torde vara bredast, endast blottadt i tre små hållar NO om Juteboda, vid och norr om stenbrottet vester om fattighuset; bergarten är här utpregladt stänglig. Det östra glimmerskifferbältet, som är ungefär 300 – 500 fot (100 – 150 m) bredt, har sin sydvestra gräns strax norr om nämnda fattighus, under det den nordöstra träder i dagen vid gångvägen vester om Glasbruket. Lagret fortsätter mot sydost från fattighuset, först utmed den här belägna gångstigen till den punkt, der konglomerat anträffats, och vidare förbi Rörmossen och den lilla krossade hällen sydost derom samt antagligen förbi norra sidan af Kristatorp ända fram till den konglomeratförande glimmerskiffern sydvest om Vestanå grufva. I den först omtalade delen af lagret eller nordvest om Kristatorp synes stängligheten vara mest utpreglad; och i denna trakt betecknas också lagrets förekomst genom stenbrott i och för brynstensindustrien. Mot nordvest torde dess fortsättning kunna spåras i den NV om Grönhult för samma ändamål förr bearbetade glimmerskiffern, och skäl saknas ej för antagandet, att lagret i strykningens riktning fortsätter ända fram till kartgränsen. Måhända återfinnes äfven af det vestra glimmerskifferbältet en fortsättning i de hopböjda lagren vester om Båen – där äfven gamla brynstensbrott förekomma – samt i dessa lagres vidare förlopp mot norr. Mellan de nämnda begge bältena uppträder i trakten V om fattighuset ett inemot 1000 fot (300 m) bredt lager af glimmerkvartsit, hvilken ej blifvet så stänglig som glimmerskiffern, och ej heller brytes för den ofvan nämnda industrien.

Utom åkerbruk samt skogs- och boskapsskötsel, som utgöra traktens hufvudnäringar, utöfvas i samband därmed qvarnindustri medelst inemot fyrtio vatten- och ett par väderqvarnar samt sågverksrörelse på några få ställen. Inom området ligger Torsebro, det ena af landets tvenne större krutbruk, och i början af detta århundrade förekom i dessa trakter saltpetersjudning såsom en icke obetydlig binäring. Kalkstenen inom kritområdet har äfven på åtskilliga ställen

varit föremål för bränning, ehuru sådan numera endast försiggår vid ett större kalkbruk vid Hanaskog och ett mindre vid Balsvik i Österslöfs socken. Tegel tillverkas vid sex tegelbruk, af hvilka ett par dock tidtals legat nere. En för trakten och särskilt för Vånga socken egendomlig industri är tillhuggningen af den så kallade "ledstenen" till ett slags brynstenar, hvilka i tusental utskeppas till Tyskland, antagligen sedan ett par hundra år tillbaka. Inom samma socken synas äfven för flera mansåldrar sedan hafva funnits tvenne smärre glasbruk, hvilka dock för länge sedan nedlagts. Detta är äfven fallet med Vestanå jerngrufva, Skånes enda grufva af detta slag, der malmbrytningen upphörde för ungefär femton år sedan.

Utom för brynstensindustrien är glimmerkvartsiten bekant för sina sällsynta mineral och sin jerngrufva, den enda, som finnes inom hela provinsen. Arbetet i grufvan vid Vestanå synes alldeles hafva upphört i medlet af 1870-talet /år 1873 skall man enligt uppgift hafva brutit 7200 ctnr malm/, och öppningen när nu fylld med vatten, hvarför den är otillgänglig för undersökningar af malmens sätt att uppträda. Vidstående skiss visar emellertid, att den samma åtminstone hufvudsakligen varit utsträckt i den omgifvande kvartsitens strykningens riktning. Huruvida malmen vid grufvans norra ända öfvertvåras strykningen eller man endast på försök hitåt bedrifvit brytningen, är ovisst, men för det senare alternativet talar, att man längst mot norr åter sprängt sig mot NO troligen för att ånyo komma i hufvudmassans strykningens riktning. Malmen synes endast hafva brutits i dagort, och som lagren stupa omkring 55° mot SV, och några band eller stödjande pelare icke blifvit afsatta, torde faran för ras från den hängande väggen hafva bidragit till grufvans nedläggande. Öppningen som endast är ungefär 4 – 7 fot (1 – 2 m) bred, visar för öfrigt, att den hittills brutna malmen – en vanligen medelkornig jernglimmer eller flällig blodsten – ej kan hafva haft synnerligen stor mäktighet, ehuru malmstyckena i varphögarne antyda, att den delvis varit ganska ren.

Några af S. Sjöberg år 1862 utförda prof 1) å af TH. IHRMAN inlemnade malmstuffer med olika jernhalt gäfvoro orostade i degel, följande resultat:

		kalk	tackjern	slaggen
a	fattigaste sorten med	45 % gaf	10,3 %	grått glas med titanhinna
b	mellansorten "	25 % "	28,0 %	" " " "
c	rikaste sorten "	8 % "	54,2 %	grönt glas med svag titanhinna
	" "	15 %	56,9 %	mörk, vaxartad med "

Nils Nilsson, Vånga nr 14 inköpte 1878 gården Juteboda 1/8 mantal samt Björkeryd 1/16 mantal för ett pris av 18.600 kronor (ca 300 tunnland). I hans kassabok från år 1875 kan man läsa hur man levde på en sådan gård på den tiden. Vaktpojken hade år 1881 en lön på 12 kronor för tiden 7 maj – 24 oktober. Av pengarna fick hans far 1 lass ved för 2 kronor, de 10 kronorna fick handl. Jöns Jönsson i Vånga för kläder. Pigan hade en årslön på 50 kronor, drängen tjänade hela 120 kronor om året, givetvis erhöill man även mat och logi.

Nils Nilsson hade en torpare som hette Måns Massesson (Massa-Måns). Torpet ligger vid vägen mot Bökestad. Han hjälpte även till på det av DE GEER nämnda fattighuset i Juteboda, några hundra meter norr om torpet. Det var Vånga församlings första intagningshem för gamla och orkeslösa. Det inköptes från Juteboda år 1867 och fungerade som fattighus till 1892. År 1894 flyttades fattiggården till Rosendala, där ett hus inköptes av barnmorskan Hanna Nilsson för ett pris av 325 kronor. Det gamla fattighuset i Juteboda blev sedan småskola fram till slutet av 1920-talet, och kallades då Juteboda skola. Den låg på det nordöstra hörnet av gårdens ägor. På andra sidan vägen, en bit in i skogen, kan man se rester av Vånga glasbruk, det första i dagens Sverige, det fanns redan på dansk tid. Glaset tillverkades av glimmerkvartsit som bröts i stora mängder och smältes till ett grönaktigt glas. Färgen berodde

troligen på att det finns något järn i kvartsiten. Fönsterglasets som tillverkades blev knappast genomskinligt.

Måns Massesson bodde endast ca 200 meter från stenberget på Juteboda, där man bröt den s.k. ledstenen, en sorts liebrynen som hade ett mått av ca 3 x 7 x 30 cm. Namnet ledsten kommer troligen av att man tidigare huggit grindstolpar (ledstolpar) i berget.

Måns hade en kompanjon, hemmansägare P. Linder, nr 2 norra Mjönäs. De fick den 17 april 1882 kronor 2:50 till krut och stubintråd av Nils Nilsson, och så påbörjade de brytningen av brynsten. Först tog man alla ovanjordsstenar, samt en del lösa block på berget. Ett stort block ca 10 x 20 meter började man på, det räckte i flera år och var säkert bra att bryta för allt togs upp. På kanten av hålan ligger än i dag en lång sträng av stenflis. Till den 15 juli hade Måns och Linder huggit vardera (som Nils skriver) 14.100 stortusen ledsten à 5 kronor som inbringade dem vardera 70:50, samt 3.100 småsten à 2:50 för 7:75 per man. De fick dessutom ytterligare kronor 1:57 till krut. Ett stortusen = 1.200 st, ett storhundra = 120.

Den 27 juli sålde Nils Nilsson 14.000 st sten till Ola Jönsson, Furustad för 13 kronor stortusendet, att levereras vid Furustad brygga, där den lastades på en pråm som sedan ångbåten Sofie-Louise drog över sjön till Bromölla. Härifrån gick stenen på järnväg troligen till Sölvesborg och därifrån med båt till Tyskland. Brynena kostade då ca 10 öre stycket vid försäljning i affärerna. Ola Jönsson var säkert en av våra första stenexportörer i landet.

1883 sålde Nils Nilsson till Ola Jönsson 50 stortusenden brynsten för 650 kronor. Måns och Linder hade nu 5:50 per stortusen, och man var nu under mark, för de fick 3:25 per tusen för 21.600 sten ”uppburna ur grafven”. 1885 den 20 oktober sålde Nils sina sista ledsten till Ola Jönsson i Furustad. Inte mindre än 400 stortusen att hugga själv, för ett pris av 1:50 per stortusen = 600 kronor.

Men även flisen som blev över när man högg brynena gick att sälja, den såldes till marknadsknallar, som i sin tur sålde den på marknader neråt slätten, de användes till att slipa knivar med. Hade man en häst för vagnen kostade ett lass 1 krona, 2 hästar 2 kronor lasset. I boken finns namnen på dessa handlare t.ex. A. Lindberg, Hasselkvist, Lafve Åkesson, alla Hästveda, vidare Nils Andersson i Röinge, Sven Månsson i Magle, Velander, Hässleholm, en hette bara Paulus. Den 11 juni 1886 ”tvenne lass flis till Hasselkvist att lemna onsdagen den 16 vid Arkelstorps station för 4 kronor”. Detta var den sista anteckningen han gjorde i boken.

Den 6 augusti 1886 lämnade Nils Nilsson det jordiska, gården, liebrynen, sin hustru Pernilla Persdotter samt sina tre söner Per, Karl och Nils 8 – 4 år gamla. Nils Nilsson blev 49 år gammal. Hans hustru Pernilla levde till den 1 april 1917, och var den sista som bodde i det gamla boningshuset på gården.

Linder bodde troligen hos Måns när de högg brynstenen, men köpte bröd, sill och potatis på gården. Det gick åt ca 14 skålpund bröd à 6 öre per vecka (ca 6 kg), sillen kostade 40 öre valen och potatisen 50 öre fotet.

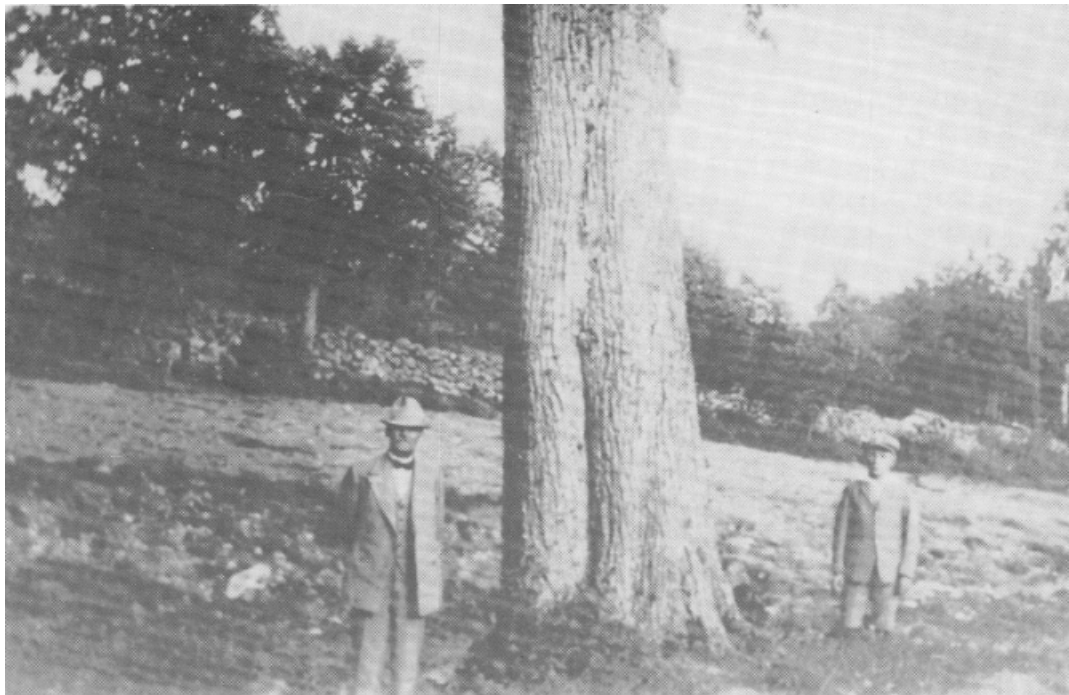
Sonen Per Nilsson övertog i början av 1900-talet gården av sterbhuset.

Den 14 maj 1949 arrenderade han ut brytningsrätten i berget till Skånska Granit i Broby. Stenen bröts i några år i rätt stor skala. Blocken fraktades tillstensågen i Högsma, där de sågades i ca 40 mm tjocka skivor och slipades till beklädnadssten för byggnader. Den största delen levererades till Stockholm, för beklädnad av finare lokaler, banker mm. Även

Amerikanska ambassaden i Stockholm har fasadbeklädnad av glimmerkvartsit från Juteboda. Nu är allt tyst i berget, endast en och annan geolog plockar glimmerkvartsit på skrottippen.

Bonde Norling

Ur Oppmanna-Vånga hembygdsförenings årsskrift 1991

Per Nilsson, Juteboda med sonen Evert vid gårdens vårdträd år 1928. Linden har idag en diameter på 1,60 m och är 24 m hög.

Bild från stenbrottet i Juteboda, Vånga omkring 1950.